

Наталя ЯКУБЧАК

ЛІТЕРАТУРА. ТЕОРІЯ. МЕТОДОЛОГІЯ

Упор. і наук. редакція Данути Уліцької;
пер. з польської Сергія Яковенка. –

К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 543 с.

«Література. Теорія. Методологія» – перший посібник з історії літературознавчих вчень ХХ століття українською мовою. Студенти-філологи і ширше – гуманітарії, для яких насамперед призначено це видання, нарешті мають можливість ознайомитися з головними теоретико-літературними концепціями у викладі польських науковців. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. «Слово, знак, дискурс» (перше видання 1996 року), що вміщує тексти першоджерел, окрім коротких відомостей про авторів, не подає критичного коментаря. Як зазначає перекладач Сергій Яковенко, «наше літературознавство досі не спромоглося на подібне видання». У Польщі ж існує вже традиція створення таких праць, про яку коротко дізнаємося з передмови. Тож парадоксально, що в українському контексті збірник за редакцією Данути Уліцької має значно більшу вагу, ніж у себе на батьківщині. Ще один втішний факт: український переклад випередив перевидання посібника польською, тому до українського видання ввійшло шість цілком нових статей.

Історію головних парадигм наукового мислення у сфері літератури викладено в хронологічному порядку. Відкриває збірник вступна стаття Едварда Касперського, яка так і називається: «Література. Теорія. Методологія». Дослідник намагається стисло розглянути головні проблемні вузли, пов'язані з цими трьома ключовими для літературознавства словами. Долю теорії літератури професор Касперський презентує в образі золотого віслюка, тож підстав для констатації «кінця теорії», як він вважає, немає. Його ж студія про теорію компаративістики завершує книжку, а проте вона не має підсумкового характеру.

До певної міри вступною можна назвати і статтю Данути Уліцької про антипозитивістський злам у гуманітаристиці, з якого, власне, ведуть свій родовід усі сучасні літературознавчі концепції. Головну увагу тут зосереджено на неоідеалізмі Дільтея, Бергсона і Кроче та подальшому резонансі їхніх ідей у літературознавстві. Ще одна стаття Данути Уліцької присвячена феноменологічній філософії літератури Романа Інгардена. Як авторка монографії про літературознавчі концепції Інгардена, що у світлі теорії мовленнєвих актів Дж. Остіна та концепції мовленнєвих жанрів М. Бахтіна запропонувала нову інтерпретацію поглядів Інгардена на літературу, дослідниця фахово викладає головні ідеї філософа як у контексті філософської феноменології, так і щодо місця в літературознавстві ХХ століття.

Грунтовна студія з історії герменевтики належить Лукашу Врубелю. Стверджуючи, що немає однієї герменевтики, він простежує її історію від античності й біблійної екзегези до її шляхів у ХХ столітті, зупиняється на ключових моментах поступу герменевтики нового часу, зародженні літературної герменевтики та основах сучасної герменевтики, закладених Дільтеєм, розглядає також вплив ідей Маркса, Ніцше і Фрейда, «учителів підозри», на тлумачення проблеми розуміння й інтерпретації, що виходить далеко за межі літературознавства. Крім концепцій Гайдеггера, Гадамера і Рікера, Лукаш Врубель подає головні ідеї менш відомих у нас Джорджа Штайнера і Джона Д. Капото.

Автори збірника не оминули увагою і літературознавчих концепцій російських філологів, які інспірували західну гуманітарну думку, а саме – російський формалізм (про нього написав у своїй статті Пшемислав Петшак) і концепцію діалогу Михайла Бахтіна (йому присвятив студію Євгеніуш Чаплєєвич). Про теорію мовленнєвих жанрів Бахтіна згадує у своїй статті Ева Шари-Мативецька, а на зародки структуралістських ідей у працях формалістів звертає увагу Зоф'я Мітосек. Викликає, однак, подив, що структуралізм – безумовно переломний для літературознавства ХХ століття напрям, останній «догматичний» метод у гуманітарних науках, з подолання якого постала сучасна інтегральна гуманістика, – розглянуто лише в одній статті. Тоді як на психоаналіз і деконструкцію маємо по два погляди. Хоча Зоф'я Мітосек і подає головні віхи в історії становлення структуралізму та його головні ідеї, проте докладно не зосереджується на різних відгалуженнях

цього напрямку, про який теж можна було б сказати: немає одного структуралізму. Стаття ж Богдана Овчарєка про літературну семіотику, найтісніше пов'язану зі структуралізмом теорію, не покриває цих питань. Він розглядає зародження семіотики в працях де Сосюра й Пірса та зосереджується на семіотиці оповіді й поезії в дослідженнях літературознавців паризького й тартуського гуртків.

Психоаналітичним інспіраціям у літературознавстві присвячено, як уже зазначалося, дві студії – Яна Потканського та Зоф'ї Росінської. Слід віддати належне, що вони не повторюють одна одну, по-різному наświetлюючи проблему. Якщо Зоф'я Росінська викладає центральні ідеї Фроїда, головну увагу приділяючи рецептивному аспектові його теорії, то Ян Потканський простежує, як психоаналітичні поняття застосовують до інтерпретації літературних текстів, причому не тільки у фройдистському варіанті.

Крапки над «і» в історії постструктуралізму та деконструкції намагається розставити Міхал Мругальський: складний клубок їхніх ідей він починає розплутувати від Ніцше та Гайдеггера, розкриваючи в ідеях цих двох філософів витоки деконструкції. Дослідник ретельно аналізує структуралістські засади, які стали об'єктом критики постструктуралізму й деконструкції. Замість побіжного огляду численних праць Дерріда, він докладно простежує хід думок філософа в його короткому виступі «Структура, знак і гра у дискурсі гуманітарних наук» (переклад якого на українську вміщено в антології «Слово, знак, дискурс»). Окремі розділи студії Мругальського стосуються постструктуралізму та деконструктивізму – нащадка деконструкції в американському літературознавстві. Конденсація головних ідей постструктуралізму й деконструкції дає змогу побачити більш-менш цілісну картину цього ключового повороту в літературознавстві, а проте хотілося би бачити окрему статтю про постструктуралізм у його різних варіантах. Значно коротша за обсягом стаття Тадеуша Коменданта «Деконструкція та інтерпретація» пропонує інший погляд на питання – у стосунку до герменевтики й семіотики.

Окрім мейнстриму теорії літератури, збірник «Література. Теорія. Методологія» дає уявлення також про дещо маргінальніші, але не менш цікаві й продуктивні літературознавчі концепції. Так, маємо змогу ознайомитися з літературознавчими аспектами теорії мовленнєвих актів Дж. Остіна у статті Еви Шари-Мативецької.

Окрема студія присвячена соціології літератури, в якій Богдан Овчарек розглядає різні моделі соціолого-літературознавчих досліджень. Про «етичну» критику, що відображає останні тенденції в літературознавстві, дізнаємося зі статті Данути Уліцької. Запровадження когнітивізму до досліджень літератури, що є *terra incognita* для українського літературознавства, подає Ярослав Плуценнік. Не менш цікавим є експеримент застосування теорії хаосу в дослідженнях текстів, який пропонує у своїй статті Маріуш Бартосяк. Студія Якуба З. Ліханського про риторику дещо випадає з ряду статей збірника, позаяк замість зосередитися на сучасних дослідженнях риторики, вона тяжіє до посібника.

Як бачимо, статті у збірнику досить різні – за стилем подання матеріалу, докладністю розгляду проблеми, «суб'єктивним» чи «об'єктивним» підходом. Автори належать до різних дослідницьких поколінь, посідають різний ступінь особистої залученості до теорій, про які пишуть, а проте всі вони по-своєму висвітлюють контекст, у якому поставала та чи інша наукова парадигма.

Розглянувши, що містить досить грубий том під назвою «Література. Теорія. Методологія», варто зауважити, чого в ньому немає. Поза увагою наукового редактора лишилося кілька напрямів і течій у літературознавстві ХХ століття, а саме: англо-американська «нова критика», рецептивна естетика (як і теорія читацького відгуку), постколоніальні студії, феміністична теорія, новий історизм. А проте навряд чи цей збірник мав на меті подати вичерпну картину літературознавчих учень ХХ століття, залишаючи простір для інших аналогічних видань. «Література. Теорія. Методологія» залишається поки що єдиним збірником подібного роду в Україні.